

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

*Ακαδημαϊκό Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Academic Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 1 / **Issue 1**

Ιούνιος 2020 / **June 2020**

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Κυβέλη Ζαχαρίου** | Cover photo © **Kiveli Zachariou**

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου, Κωνσταντίνα Τορτομάνη, Βασιλική Φίλιου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the History and Ethnology Department, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors:** Vassiliki Filiou, Athena Syriatou, Konstantina Tortomani • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ, Για μια ιστορία της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής σε τοπικό επίπεδο: Ζητήματα μεθοδολογίας με βάση το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης	5
ΕΛΕΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η μάχη των τροφίμων: Ο επισιτισμός της κατοχικής Θεσσαλονίκης σύμφωνα με το αρχείο της ΑΥΕΜ (1941-1945)	15
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΜΑΡΚΟΥ, Η έννοια του λαϊκισμού και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς	24
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η ιδεολογική λειτουργία του σχολικού βιβλίου στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας των μαθητών στο Ελληνικό Κράτος	43
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, «Η Ασία ξεκινάει από τη Landstrasse»: η οριενταλιστική εικόνα της Αυστροουγγαρίας μέσα από την Βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία του 19ου αιώνα	55
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΙΛΙΟΥ, Εικόνες από την αρχική εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Ροδόπης το 1923, σύμφωνα με το Αρχείο της Κοινωνίας των Εθνών	72
ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΦΩΤΕΙΑΔΟΥ, Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός και ιδεολογικοπολιτικοί κλυδωνισμοί στην Ελλάδα (1876-1878)	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ/APPENDIX	114

Η έννοια του λαϊκισμού και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς⁷⁸

Γρηγόρης Μάρκου
Διδάκτωρ Τμήματος Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ.⁷⁹

Εισαγωγή

Η έκρηξη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η εμβάθυνση του νεοφιλελευθερισμού και η παγίωση μιας «μεταδημοκρατικής» συνθήκης διεθνώς παρείχε την ευκαιρία στις λαϊκιστικές δυνάμεις να επιστρέψουν δυναμικά στο πολιτικό παιχνίδι και να πρωταγωνιστήσουν στην πολιτική σκηνή πολλών χωρών. Η αυξημένη δυσπιστία και η οργή των λαϊκών τάξεων απέναντι στους υπερεθνικούς οργανισμούς και θεσμούς, απέναντι στην τραπεζοκρατία, στους τεχνοκράτες και στους «διεφθαρμένους» πολιτικούς, βρήκε στέγη σε πολιτικά κόμματα και ηγέτες που παρουσιάστηκαν ότι μιλούν «εξ ονόματος του λαού» και οι οποίοι εξαπέλυσαν σκληρή επίθεση ενάντια στην ισχυρή ηγεμονία των οικονομικών και πολιτικών ελίτ. Από τις ΗΠΑ και τη Λατινική Αμερική μέχρι την Ευρώπη και την Ασία εμφανίστηκαν λαϊκιστικές κινητοποιήσεις, ηγέτες και κόμματα τόσο στα δεξιά όσο και στα αριστερά του πολιτικού φάσματος.⁸⁰ Στην Ελλάδα, μια χώρα με ισχυρή λαϊκιστική παράδοση⁸¹, η οικονομική κρίση και η επιβολή σκληρών μέτρων λιτότητας από τα κόμματα του δικομματισμού (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ) έδωσαν ώθηση στην άνοδο του λαϊκισμού και στη διαμόρφωση μιας διαμάχης μεταξύ των λαϊκιστικών και αντι-λαϊκιστικών δυνάμεων.⁸² Η είσοδος της χώρας στην «εποχή των Μνημονίων» έφερε στην εξουσία τη ριζοσπαστική αριστερά (ΣΥΡΙΖΑ: 2015-2019) μέσα από έναν λαϊκιστικό λόγο, ο οποίος εναντιώθηκε στον νεοφιλελευθερισμό, τις πολιτικές λιτότητας, τα Μνημόνια, τον φασισμό και την τεχνοκρατική δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁸³ Εντούτοις, η επιστροφή του αριστερού λαϊκισμού στην εξουσία δεν φαίνεται να εκπλήρωσε πλήρως τα λαϊκά αιτήματα.

⁷⁸ Το κείμενο παρουσιάστηκε στην 1η Ημερίδα Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψηφίων Διδασκτόρων, του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, του Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας (ΔΠΘ) στις 17 Μαΐου 2019, με τίτλο: «Λαϊκιστική επιτέλεση και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς».

⁷⁹ Η διδακτορική έρευνα του Γρηγόρη Μάρκου χρηματοδοτήθηκε από τη ΓΓΕΤ και το ΕΛΙΔΕΚ (κωδ. 391).

⁸⁰ Έχουν γίνει προσπάθειες συγκέντρωσης διαφορετικών λαϊκιστικών περιπτώσεων από όλο τον κόσμο σε επιστημονικούς τόμους. Μια από αυτές τις προσπάθειες είναι και η παρακάτω: Cas Mudde και Cristóbal Rovira Kaltwasser (επιμ.), *Λαϊκισμός στην Ευρώπη και την Αμερική: Απειλή ή Διόρθωση για τη Δημοκρατία;*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013α.

⁸¹ Γιάννης Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός: Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί*, ΕΑΠ, Αθήνα 2019, σ. 53.

⁸² Yannis Stavrakakis, "Populism in power: Syriza's challenge to Europe," *Juncture* 21, no. 4 (2015), σ. 275.

⁸³ Περισσότερα έχω γράψει εδώ: Grigoris Markou, "The Rise of Inclusionary Populism in Europe: The Case of SYRIZA," *Contemporary Southeastern Europe* 4, no. 1 (2017).

Η δυναμική επανεμφάνιση του λαϊκισμού διεθνώς κινητοποίησε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τη μελέτη του φαινομένου. Τα τελευταία δέκα χρόνια παρατηρήθηκε ένας καταγισμός επιστημονικών δημοσιεύσεων και συνεδρίων που επιχείρησαν την αποκωδικοποίησή του.⁸⁴ Ωστόσο, ένα σημαντικό μέρος των σύγχρονων μελετών ακολούθησε μια «αντι-λαϊκιστική» κατεύθυνση, η οποία εκπορεύεται από μια «ψυχροπολεμική» λογική που περιγράφει τον λαϊκισμό ως ένα αποκλειστικά αρνητικό φαινόμενο και ως μια παθολογία της πολιτικής, ως μια ιδεολογία που αποτελεί τον μέγιστο κίνδυνο για τη (φιλελεύθερη) δημοκρατία.⁸⁵ Η εδραίωση, όμως, μιας στρεβλής και στερεοτυπικής ανάγνωσης του φαινομένου, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ακαδημαϊκό χώρο, έχει προκαλέσει μεγάλα προβλήματα στην προσπάθεια ανάγνωσης, ερμηνείας και εννοιολόγησης του.

Σ' αυτό το άρθρο θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα *τι είναι λαϊκισμός*, ακολουθώντας τις εννοιολογήσεις τριών σημαντικών θεωρητικών προσεγγίσεων [των Ερνέστο Λακλάου (Ernesto Laclau), Πιερ Οστιγκί (Pierre Ostiguy) και Μπέντζαμιν Μόφτιτ (Benjamin Moffitt)]⁸⁶, οι οποίες παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν καταφέρνουν και αλληλοσυμπληρώνονται. Στόχος μας είναι να παράσχουμε μια σύντομη αλλά περιεκτική απάντηση στη στρεβλή ανάγνωση των αντι-λαϊκιστικών αναλύσεων. Επιπλέον, μέσα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή του λαϊκισμού θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τα χαρακτηριστικά που έλαβε στο πέρασμα των ετών, αποδεικνύοντας ότι δεν αποτελεί ένα φαινόμενο με συγκεκριμένη μορφή σε όλες του τις εκφάνσεις. Τέλος, θα επικεντρωθούμε στην περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς (ΣΥΡΙΖΑ), με στόχο να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά του πολιτικού της λόγου στην αντιπολίτευση και την εξουσία (2009-2019). Εξέφρασε έναν λαϊκιστικό λόγο; Τι είδους λαϊκιστικό λόγο χρησιμοποίησε; Ποιες ήταν οι επιπτώσεις του στην δημοκρατία, την κοινωνία και τη πολιτική;

⁸⁴ Αν κάποιος συμπληρώσει την έννοια «λαϊκισμός» (populism) σε μια μηχανή αναζήτησης στο διαδίκτυο θα αντιληφθεί γρήγορα την πληθώρα των επιστημονικών κειμένων που έχουν δημοσιευθεί γύρω από το ζήτημα.

⁸⁵ Βλ. σχετικά: Yannis Stavrakakis, “How did ‘populism’ become a pejorative concept? And why is this important today? A genealogy of double hermeneutics,” *POPULISMUS Working Papers*, no. 6 (2017).

⁸⁶ Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, NLB, London 1977). Pierre Ostiguy, “Populism. A Socio-Cultural Approach,” in *The Oxford Handbook of Populism*, Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo and Pierre Ostiguy (eds.), Oxford University Press, Oxford 2017. Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism, Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, California 2016.

Η εννοιολόγηση του λαϊκισμού

Η λαϊκιστική έκρηξη των τελευταίων ετών αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τον λαϊκισμό και την επίδραση του στην φιλελεύθερη δημοκρατία. Έτσι, πολλοί από αυτούς επιχείρησαν να τον ορίσουν, να αναζητήσουν τα εγγενή του χαρακτηριστικά και να εξετάσουν τη σχέση που αναπτύσσει με τη φιλελεύθερη δημοκρατία.⁸⁷ Μολαταύτα, δεν υπήρξαν όλες οι προσεγγίσεις ιδιαίτερα χρήσιμες στη μελέτη του λαϊκισμού, καθώς πολλές από αυτές εντάχθηκαν στο πλαίσιο μιας «πολεμικής» (αντι-λαϊκιστικής) λογικής που εγείρει μεγάλα εμπόδια στην έρευνα. Αυτού του είδους οι αναλύσεις φαίνεται να αδιαφορούν για το γεγονός ότι ο λαϊκισμός δίνει μεγάλη έμφαση στο «λαϊκό υποκείμενο» (το οποίο αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της δημοκρατίας) και ενεργοποιεί τον πολιτικό διάλογο μέσα από τη συγκρουσιακή του διάσταση σε μια περίοδο που οι μεταπολιτικές συνθήκες και η συναίνεση τείνουν να μειώνουν τον πολιτικό ανταγωνισμό που είναι αναγκαίος στη δημοκρατία.⁸⁸

Για παράδειγμα, μια μερίδα (φιλελεύθερων) μελετητών υιοθέτησε μια αντι-λαϊκιστική οπτική, υπογραμμίζοντας τον (δήθεν) αντι-δημοκρατικό χαρακτήρα του λαϊκισμού. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το πρόσφατο εγχειρίδιο του Γιαν-Βέρνερ Μούλερ (Jan-Werner Müller), καθηγητή πολιτικής στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, στο οποίο διεξάγεται μια σφοδρή επίθεση απέναντι στον λαϊκισμό. Σύμφωνα με τον Μούλερ, «οι λαϊκιστές είναι πάντα αντι-πλουραλιστές» και ο λαϊκισμός αποτελεί αληθινό κίνδυνο για τη δημοκρατία.⁸⁹ Ειδικότερα, ο Μούλερ στο βιβλίο του αναγνωρίζει τον λαϊκισμό ως ένα αντι-δημοκρατικό φαινόμενο, εξισώνοντας τον με τον αυταρχισμό, τις πελατειακές σχέσεις και τον έλεγχο του κράτους προς όφελος του.⁹⁰ Ωστόσο, αυτού του είδους οι αναλύσεις δημιουργούν πολλά προβλήματα στην εξέταση του φαινομένου, καθώς προσδίδουν «εκ των προτέρων» συγκεκριμένα συμπαγή χαρακτηριστικά στο φαινόμενο. Επιπροσθέτως, η άποψη περί «αντι-πλουραλισμού» δεν ισχύει στην πραγματικότητα, αφού σε πολλές περιπτώσεις οι λαϊκιστές ακολουθούν πλουραλιστικούς και φιλελεύθερους δρόμους, αποδεχόμενοι την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και τους φιλελεύθερους θεσμούς. Τέλος, έχει ασκηθεί σκληρή κριτική στην άποψη περί αντι-δημοκρατικότητας του λαϊκισμού από

⁸⁷ Mudde και Kaltwasser, *ό.π.* Τάκης Παππάς, *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα*, Ίκαρος, Αθήνα 2015. Jan-Werner Müller, *What Is Populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2016. Moffitt, *ό.π.* Σταυρακάκης, *ό.π.*

⁸⁸ Σχετικά με τα προβλήματα της συναίνεσης και της μείωσης του πολιτικού ανταγωνισμού, βλ.: Chantal Mouffe, *Το δημοκρατικό παράδοξο*, Πόλις, Αθήνα 2008.

⁸⁹ Müller, *ό.π.*, 3.

⁹⁰ *Ο.π.*

πολλούς ερευνητές. Δεν είναι λίγοι πλέον εκείνοι που αναγνωρίζουν μια δημοκρατικότητα στον πρωταρχικό πυρήνα του λαϊκισμού⁹¹, σε αντίθεση με τον Μούλερ που επιστρέφει τη συζήτηση σε μια ψυχροπολεμική λογική, κατακρίνοντας σχεδόν κάθε πτυχή του.

Ποια είναι όμως αυτή η ψυχροπολεμική λογική; Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα υπήρξαν πολλοί φιλελεύθεροι ακαδημαϊκοί που υποστήριζαν ότι ο λαϊκισμός είναι ένα σύμπτωμα ανορθολογικότητας.⁹² Ένας από αυτούς ήταν ο Ρίτσαρντ Χόφσταντερ (Richard Hofstadter), ο οποίος στο βιβλίο του *The Age of Reform*, άσκησε κριτική στον αμερικανικό λαϊκισμό της εποχής του, χαρακτηρίζοντας τον ως ένα επιθετικό φαινόμενο που συνδέεται με τον επαρχιωτισμό, τον νατιβισμό, τον εθνικισμό και τον αντι-σημιτισμό. Επιπλέον, το έργο του Χόφσταντερ είναι γνωστό για την ύπαρξη μιας δυαδικής πολιτικής κουλτούρας, όπου από τη μία υπάρχει ένα παραδοσιακό και επαρχιώτικο στρατόπεδο, ενώ από την άλλη ένα εκσυγχρονιστικό και πραγματιστικό. Σύμφωνα μ' αυτή τη λογική ο λαϊκισμός ανήκει στην πρώτη κατηγορία και συνδέεται με τον νατιβισμό, την παράδοση και έναν «ηθικό απολυταρχισμό».⁹³

Οι ιδέες του Χόφσταντερ βασίστηκαν στην εκσυγχρονιστική θεωρία που στιγμάτιζε κάθε ιδέα που δεν ακολουθούσε τους κανόνες της σύγχρονης κοσμοπολίτικης κοινωνίας, χαρακτηρίζοντας την ως «μη κανονική».⁹⁴ Σύμφωνα με την θεωρία του εκσυγχρονισμού⁹⁵, η σύγχρονη κοινωνία ήταν κοσμοπολίτικη, κοσμική και ανεπτυγμένη τεχνολογικά (π.χ. ΗΠΑ και Ευρώπη), ενώ η παραδοσιακή κοινωνία ήταν αδρανής, προληπτική και οικονομικά απλοϊκή (π.χ. Λατινική Αμερική, Ασία και Αφρική).⁹⁶ Η προσέγγιση αυτή παρουσίασε τον λαϊκισμό ως ένα «μη κανονικό» φαινόμενο που δεν είναι ικανό να ξεπεράσει το «εμπόδιο» της παραδοσιακής κοινωνίας. Το έργο του Χόφσταντερ φαίνεται πως επηρέασε βαθιά την ακαδημαϊκή συζήτηση στην Ελλάδα και τον υπόλοιπο κόσμο, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ανάπτυξη των αντι-λαϊκιστικών επιχειρημάτων που κυριαρχούν σήμερα στον δημόσιο λόγο (π.χ. πολιτισμικός δυισμός).⁹⁷

⁹¹ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*

⁹² Frank Furedi, "Recapturing the Sociological Imagination: The Challenge for Public Sociology," in *Handbook of Public Sociology*, Vincent Jeffries, Rowman and Littlefield (eds.), Lanham MD 2009, σ. 176.

⁹³ Richard Hofstadter, *The Age of Reform*, Vintage Books, New York 1955.

⁹⁴ Stavrakakis, *ό.π.*, 2017, σ. 6.

⁹⁵ Σύμφωνα με τον Σταυρακάκη, η σύγχρονη βιβλιογραφία έχει επισημάνει τα κύρια μειονεκτήματα της θεωρίας του εκσυγχρονισμού και συγκεκριμένα: 1) τον μονολιθικό ντετερμινισμό της, 2) την απροκάλυπτη υποταγή της επιστήμης στις ιδεολογικές της χρήσεις εντός του ψυχροπολεμικού πλαισίου, 3) μια επικίνδυνα κυριαρχική αξίωση υπεροχής, και 4) τον ζηλωτικό ελιτισμό της. *Ο.π.*, σ. 6-8.

⁹⁶ Nils Gilman, *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2003, σ. 4-5.

⁹⁷ Stavrakakis, *ό.π.*, 2017.

Μια από τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις του λαϊκισμού που συναντά κανείς συχνότερα στις έρευνες, αλλά δεν ακολουθεί την άποψη περί «παθολογίας», είναι η «ιδεακή», η οποία έχει γίνει ιδιαίτερα γνωστή μέσα από το σημαντικό έργο των Μούντε και Κάλτμπασερ. Ο λαϊκισμός για τους δυο ερευνητές είναι:

μια αβαθή ιδεολογία (thin-centred ideology) που θεωρεί την κοινωνία ουσιαστικά χωρισμένη σε δυο ομοιογενή και ανταγωνιστικά στρατόπεδα, «τον αγνό λαό» έναντι «της διεφθαρμένης ελίτ», και η οποία υποστηρίζει ότι η πολιτική θα πρέπει να είναι έκφραση της *volonté générale* (γενικής βούλησης) του λαού.⁹⁸

Η προσέγγιση των δυο πολιτικών επιστημόνων δεν εντάσσεται στο πλαίσιο των αντι-λαϊκιστικών προσεγγίσεων που αναγνωρίζουν μια εγγενή αντι-δημοκρατικότητα στον πυρήνα του λαϊκισμού, καθώς ο λαϊκισμός στο έργο τους παρουσιάζεται τόσο ως «απειλή» όσο και ως «διόρθωση» για τη δημοκρατία. Εντούτοις, το πρόβλημα στην συγκεκριμένη προσέγγιση είναι ότι ο ορισμός τους προκαθορίζει τα στοιχεία των δυο πλευρών («αγνός λαός», «διεφθαρμένη ελίτ») και αναλύει τον ανταγωνισμό με ηθικολογικούς όρους.^{99 100} Όπως εύστοχα αναφέρουν οι Σταυρακάκης και Γιάνγκερ (Anton Jäger):

ακόμα κι αν κάποιος επιλέγει να διατηρήσει τον χαρακτηρισμό της «ηθικολογίας» για υπερβολικές ή χειραγωγίσιμες εκδοχές τέτοιων επικλήσεων, για άλλη μια φορά, οι τελευταίες δεν μπορούν να περιοριστούν στο λαϊκιστικό στρατόπεδο. Είναι δύσκολο, με άλλα λόγια, να τεκμηριώσουμε έναν αποκλειστικό δεσμό υπερβολικών ή παθολογικών μορφών ηθικοποίησης με τον λαϊκισμό.¹⁰¹

Αφού υπογραμμίσαμε τα προβλήματα μερικών εκ των δημοφιλέστερων θεωρητικών προσεγγίσεων περί λαϊκισμού, θα αναφερθούμε στην προσέγγιση που θεωρούμε ότι αποφεύγει τις

⁹⁸ Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Λαϊκισμός: Μια Συνοπτική Εισαγωγή*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 21.

⁹⁹ Yannis Stavrakakis and Giorgos Katsambekis, "Left-wing Populism in the European Periphery: The Case of SYRIZA," *Journal of Political Ideologies* 19, no. 2 (2014), σ. 139.

¹⁰⁰ Παρόμοια ηθικολογική ανάγνωση πραγματοποιεί και ο Μούλερ.

¹⁰¹ Γιάννης Σταυρακάκης και Anton Jäger, «Επιτεύγματα και περιορισμοί της «νέας» ορθοδοξίας στη σύγχρονη έρευνα του λαϊκισμού.» *Marginalia.gr* 5 (17/7/18). <https://marginalia.gr/arthro/epitevgmata-kai-periorismoi-tis-neas-orthodoxias-sti-syghroni-ereyna-toy-laikismoy/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

στερεοτυπικές αναγνώσεις και βοηθά εξαιρετικά την μελέτη του φαινομένου, αυτή του Ερνέστο Λακλάου. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Λακλάου, ο λαϊκισμός αναδύεται σε εποχές κρίσεων¹⁰² και ορίζεται ως μια *πολιτική λογική/Λόγος* που διχοτομεί τη κοινωνία σε δύο αντιθετικά στρατόπεδα, τον *λαό* και τις *ελίτ*. Συγκεκριμένα, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του λαϊκισμού είναι η εμφάνιση «ισοδυναμιών, λαϊκής υποκειμενικότητας, διχοτομικής κατασκευής του κοινωνικού γύρω από εσωτερικά σύνορα» και η «ρηματική κατασκευή του εχθρού».¹⁰³

Ο Σταυρακάκης, ο οποίος ακολουθεί τη θεωρητική σκέψη της Σχολής του Έσσεξ και του Λακλάου, υποστηρίζει ότι υπάρχουν δυο κύρια κριτήρια που διευκολύνουν την διαμόρφωση ενός ελάχιστου ορισμού: 1) ο *λαοκεντρισμός* (επικέντρωση στον λαό) και 2) ο *αντι-ελιτισμός* (εμείς ενάντια σ' αυτούς).¹⁰⁴ Σύμφωνα με τον ίδιο, ο λαϊκισμός δεν πρέπει να εξισώνεται με τον εθνικισμό, τον νατιβισμό, τον φασισμό και τις πελατειακές σχέσεις, ενώ δεν βασίζεται πάντα σε μια χαρισματική ηγεσία.¹⁰⁵ Το λακλαουικό θεωρητικό οπλοστάσιο δεν επιχειρεί να προσδώσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στο λαϊκιστικό φαινόμενο «εκ των προτέρων», γεγονός που βοηθά στην μεταφορά και εφαρμογή του σε διαφορετικά πολιτικό-κοινωνικά πλαίσια και διαφορετικές περιοχές του κόσμου.

Ο λαϊκισμός έχει όμως πάντα την ίδια μορφή; Στο ερώτημα αυτό απαντούν οι Μούντε και Κάλτβασερ, οι οποίοι αναγνωρίζουν δυο βασικά είδη λαϊκισμού, τον λαϊκισμό της *συμπερίληψης* και του *αποκλεισμού*, δηλαδή έναν τύπο λαϊκισμού που αποδέχεται τον «ξένο» (αλλοεθνή, μετανάστη, κλπ.) στο εσωτερικό του και έναν τύπο λαϊκισμού που λειτουργεί ως «έθνος» και αποκλείει.¹⁰⁶ Ειδικότερα, ο πρώτος επιτρέπει την ενσωμάτωση των περιθωριοποιημένων και αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων, ενώ ο δεύτερος κατανοεί τον λαό ως μια εθνοτικά ή πολιτισμικά ομοιογενή μονάδα, αποκλείοντας ανθρώπους και κοινωνικές ομάδες στη βάση νατιβιστικών επιχειρημάτων.¹⁰⁷ Για τους Μούντε και Κάλτβασερ, οι νότιο-αμερικάνικοι και νότιο-ευρωπαϊκοί λαϊκισμοί είναι συνήθως συμπεριληπτικοί (κοινωνικό-οικονομική διάσταση), ενώ οι βόρειο-

¹⁰² Laclau, *ό.π.*, σ. 175.

¹⁰³ Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London and New York 2005, σ. 38-39.

¹⁰⁴ Σταυρακάκης, *ό.π.*, σ. 94.

¹⁰⁵ *Ο.π.*, σ. 101-105.

¹⁰⁶ Cas Mudde and Cristóbal Rovira Kaltwasser, "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America," *Government and Opposition* 48, no. 2 (2013β).

¹⁰⁷ Dani Filc, "Latin American Inclusive and European Exclusionary Populism: Colonialism as an Explanation," *Journal of Political Ideologies* 20, no. 3 (2015).

αμερικάνικοι και βόρειο-ευρωπαϊκοί λαϊκισμοί είναι αποκλειστικοί (κοινωνικό-πολιτισμική διάσταση).¹⁰⁸

Ιδιαίτερα χρήσιμη στη μελέτη του λαϊκισμού είναι επίσης και η *κοινωνικό-πολιτισμική* προσέγγιση του Πιέρ Οστιγκί και η *επιτελεστική* προσέγγιση του Μπέντζαμιν Μόφιτ, οι οποίες επικεντρώνονται τόσο στις ρηματικές όσο στις μη ρηματικές κατασκευές ενός λαϊκιστή. Άλλωστε και για τους Ερνέστο Λακλάου και Σαντάλ Μούφ (Chantal Mouffe) ο Λόγος είναι ένα δίκτυο νοήματος που συναρθρώνει τόσο γλωσσικά όσο και μη-γλωσσικά στοιχεία.¹⁰⁹ Σύμφωνα με τον Οστιγκί, ο λαϊκισμός χαρακτηρίζεται από μια συγκεκριμένη μορφή πολιτικής σχέσης μεταξύ ενός ηγέτη και μιας κοινωνικής βάσης. Η σχέση αυτή θεμελιώνεται στη βάση μιας πολιτικό-πολιτισμικής «χαμηλής» επίκλησης, η οποία γίνεται αποδεκτή από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και τάξεις για κοινωνικό-πολιτισμικούς λόγους.¹¹⁰ Αυτό σημαίνει ότι ένας λαϊκιστής ασκεί μ' έναν συγκεκριμένο (λαϊκό) τρόπο την πολιτική, συγκινώντας συγκεκριμένες μερίδες της κοινωνίας. Αντίθετα, οι αντι-λαϊκιστές χρησιμοποιούν έναν μη-λαϊκό (τεχνοκρατικό συνήθως) τρόπο άσκησης της πολιτικής, ο οποίος πραγματοποιείται μέσα από «υψηλές» πολιτικό-πολιτισμικές επικλήσεις.¹¹¹ Το επιχείρημα του Οστιγκί μπορεί να γίνει ευκολότερα κατανοητό μέσα από το σχήμα που κατασκεύασε ο ίδιος, στο οποίο υπάρχει ένας κάθετος άξονας («χαμηλό-υψηλό») που τέμνει τον άξονα «αριστεράς-δεξιάς» και στον οποίο τοποθέτησε τα κόμματα με βάση τον τρόπο άσκησης της πολιτικής. Έτσι, στην «χαμηλή» πλευρά του άξονα βρίσκει κανείς τις λαϊκιστικές δυνάμεις, ενώ στην «υψηλή» πλευρά συναντά τα αντι-λαϊκιστικά κόμματα.¹¹²

Σε παρόμοια λογική βρίσκεται και η επιτελεστική προσέγγιση του Μόφιτ, ο οποίος δανείζεται στοιχεία από την κοινωνικό-πολιτισμική προσέγγιση του Οστιγκί (π.χ. λαϊκούς τρόπους συμπεριφοράς). Ο Μόφιτ υπογραμμίζει τα τρία βασικά χαρακτηριστικά μιας λαϊκιστικής παράστασης για εκείνον: 1) επίκληση στον λαό ενάντια στις ελίτ, 2) οι «κακοί» τρόποι, και 3) η κρίση, η κατάρρευση ή η απειλή.¹¹³ Ο Μόφιτ θεωρεί σημαντικό να επικεντρωθούμε στα θεατρικά στοιχεία μιας λαϊκιστικής παράστασης για να κατανοήσουμε τον ανταγωνισμό μεταξύ λαού και ελίτ, ενώ τοποθετεί

¹⁰⁸ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*, 2013β, σ. 148, 167.

¹⁰⁹ Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso, London-New York 1985, σ. 107-108.

¹¹⁰ Ostiguy, *ό.π.*, σ. 73.

¹¹¹ Για παράδειγμα, ένας λαϊκιστής παρουσιάζεται μ' ένα απλό και καθημερινό ντύσιμο στις δημόσιες εμφανίσεις του και χρησιμοποιεί συνήθως πιο απλές και λαϊκές εκφράσεις, ενώ ένας αντι-λαϊκιστής παρουσιάζεται με επίσημα ρούχα, χρησιμοποιώντας έναν πιο τεχνοκρατικό και ορθολογικό λόγο. *Ο.π.*

¹¹² *Ο.π.*

¹¹³ Moffitt, *ό.π.*, σ. 29.

και την κρίση στο επίκεντρο της έρευνας, υποστηρίζοντας ότι οι λαϊκιστές χρησιμοποιούν τη «σκηνή» της κρίσης για να αναρριχηθούν, ενώ συνήθως απλοποιούν τις καταστάσεις και προτείνουν απλές λύσεις.¹¹⁴

Με βάση τις τρεις παραπάνω προσεγγίσεις, θεωρούμε ότι για να εξετάσουμε τον λαϊκισμό σήμερα είναι σημαντικό να εστιάσουμε σε τρία βασικά στοιχεία ενός Λόγου ή μιας επιτέλεσης: 1) στον ανταγωνισμό μεταξύ λαού και ελίτ/κατεστημένου, 2) στα πολιτισμικά («χαμηλά») στοιχεία ενός ηγέτη ή κόμματος, και 3) στα επιτελεστικά στοιχεία του λαϊκισμού, καθώς και στην επιτέλεση της κρίσης. Βασική προϋπόθεση διαμόρφωσης ενός λαϊκιστικού λόγου, όμως, είναι πάντα το πρώτο σημείο. Χωρίς τον διαχωρισμό της κοινωνίας σε δυο αντιτιθέμενα στρατόπεδα (λαός και ελίτ) από έναν πολιτικό ηγέτη, κόμμα ή κίνημα δεν μπορεί να υπάρξει ουσιαστικά λαϊκιστική επιτέλεση.

Ο λαϊκισμός στην ιστορία: Μια σύντομη αναδρομή

Ενώ για εμάς έχει ιδιαίτερη σημασία η μορφή και τα χαρακτηριστικά με τα οποία ενδύεται ο λαϊκισμός σήμερα, είναι σημαντικό να αναφέρουμε και τις ισχυρές εκφάνσεις του λαϊκιστικού φαινομένου κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, οι οποίες αποτελούν την ιστορική ρίζα των σύγχρονων λαϊκισμών. Πότε εμφανίζεται για πρώτη φορά ο λαϊκισμός;

Η πλειοψηφία των μελετών του λαϊκισμού έχει θέσει ως «επίσημη» εμφάνιση του τα τέλη του 19^{ου} αιώνα με το Λαϊκιστικό Κόμμα των ΗΠΑ (People's Party) και τους Ναρόντνικους στη Ρωσία. Εντούτοις, ορισμένοι μελετητές κάνουν λόγο για την εμφάνιση λαϊκιστικών χαρακτηριστικών σε προγενέστερα κινήματα, κομματικά μανιφέστα και κείμενα διανοητών. Για παράδειγμα, ο Κέβιν Όλσον (Kevin Olson) αναφέρει ότι μια από τις πρώτες σοσιαλιστικές οργανώσεις που παρουσίασε ισχυρά λαϊκιστικά χαρακτηριστικά ήταν ο Μπλανκισμός, μια επαναστατική ομάδα η οποία εμπνεύστηκε από τον Λουίς Αγκούστ Μπλανκί (Louis Auguste Blanqui, 1805–1881), έναν Γάλλο σοσιαλιστή. Αυτή η ομάδα διατηρούσε αρχικά καλές σχέσεις με τον Μαρξ. Όμως, στη συνέχεια οι σχέσεις τους διαταράχθηκαν με αποτέλεσμα τον διωγμό τους από το Γενικό Συμβούλιο της Διεθνούς το 1872. Σ' ένα από τα φυλλάδια τους, με τίτλο «Διεθνής και Επανάσταση» (Internationale et Revolution), οι μπλανκιστές επιτέθηκαν στη Διεθνή και τον Μαρξ για την εστίαση τους στην οικονομική ανάλυση σε βάρος της πολιτικής. Με λίγα λόγια, οι

¹¹⁴ Ο.π., σ. 121.

μπλανκιστές φαίνεται ότι παρουσίασαν μια επαναστατική μορφή του λαϊκισμού στα πλαίσια μιας σοσιαλιστικής κατεύθυνσης, η οποία ξέφευγε από τη λογική του Μαρξισμού.¹¹⁵

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σε μια περίοδο που ο Μαρξισμός όλο και γιγαντωνόταν, εμφανίστηκε στη Ρωσία ένα πνευματικό κίνημα διάφορων ρομαντικών διανοούμενων της μεσαίας τάξης που υπερασπίζονταν μια κοινωνία βασισμένη στην αγροτική οικονομία. Αυτό το κίνημα ήταν των λαϊκιστών *Ναρόννικων*. Οι Ναρόννικοι δεν βρήκαν μεγάλη ανταπόκριση στην εξαθλιωμένη αγροτική τάξη της Ρωσίας, αλλά ενέπνευσαν τα αγροτικά κινήματα της Ανατολικής Ευρώπης.¹¹⁶ Περίπου την ίδια εποχή έκανε την εμφάνιση του ο λαϊκισμός και στις ΗΠΑ με το *Λαϊκιστικό Κόμμα* (People's Party ή Populist Party). Μετά την κατάρρευση των αγροτικών προϊόντων και τον πανικό που προκλήθηκε το 1873, μεγάλος αριθμός αγροτών αποφάσισε να δραστηριοποιηθεί πολιτικά για να υπερασπιστεί τα οικονομικά του συμφέροντα, προχωρώντας στη δημιουργία του Λαϊκιστικού Κόμματος. Το 1892 το Λαϊκιστικό Κόμμα εξέλεξε τον Τζέιμς Γουίβερ (James Weaver) ως υποψήφιο πρόεδρο του κόμματος, ο οποίος συγκέντρωσε πάνω από ένα εκατομμύριο ψήφους.¹¹⁷ Η δημιουργία του Λαϊκιστικού Κόμματος επηρέασε ως προς την διαμόρφωση παρόμοιων κομμάτων σε άλλες περιοχές του κόσμου.

Ο λαϊκισμός ταξίδεψε στα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα στη Λατινική Αμερική με τις περιπτώσεις του Χουάν Ντομίνγκο Περόν (Juan Domingo Peron) στην Αργεντινή, και του Ζετούλιο Βάργκας (Getulio Vargas) στη Βραζιλία. Οι συγκεκριμένοι ηγέτες διέθεταν την ικανότητα να κινητοποιούν μεγάλο μέρος του λαού εναντίον του κατεστημένου, κατασκευάζοντας συμμαχίες με όλες τις κοινωνικές τάξεις. Ο Περόν διασυνδέθηκε με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και με τα κατώτερα λαϊκά στρώματα, κινητοποιώντας την εργατική τάξη και το μεγαλύτερο μέρος του λαού.¹¹⁸ Από την άλλη, ο Βάργκας θεωρείται ένας αυταρχικός ηγέτης που υπήρξε ιδιαίτερα ικανός στην κινητοποίηση των λαϊκών μαζών, ενώ αποκαλούνταν και «πατέρας του λαού» (pai do povo).¹¹⁹ Την ίδια περίπου εποχή εμφανίστηκε ο λαϊκισμός και στη Γαλλία με την περίπτωση του

¹¹⁵ Kevin Olson, "Populism in The Socialist Imagination," in *The Oxford Handbook of Populism*, Populism, Cristobal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo and Pierre Ostiguy (eds), Oxford University Press, Oxford 2017, σ. 661-678.

¹¹⁶ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*, 2013α, σ. 36-37.

¹¹⁷ Amanda Burgess, "United States," In *Encyclopedia of Politics, The Left and the Right, Volume 1: The Left*, by Rodney P. Carlisle, SAGE Publications, California 2005, σ. 473.

¹¹⁸ Cas Mudde and Cristobal Rovira Kaltwasser, "Populism," In *Oxford Handbook of Political Ideologies*, Michael Freeden, Lyman Tower Sargent and Marc Stears (eds.), Oxford University Press, Oxford 2013γ, σ. 493-498.

¹¹⁹ Michael La Rosa and German R. Mejia, *An Atlas and Survey of Latin American History*, Routledge, New York 2007, σ. 134.

πουζαντισμού (Roujadism) στη Γαλλία από τον Πιέρ Πουζάντ (Pierre Roujade), έναν Γάλλο πολιτικό, χωρίς να καταφέρει να επηρεάσει εμφανώς την πολιτική σκηνή.¹²⁰

Στη συνέχεια, ο λαϊκισμός συναντάται στα ακροδεξιά κόμματα της Ευρώπης, όπως το Κόμμα Ελευθερίας στην Αυστρία και το Εθνικό Μέτωπο στη Γαλλία¹²¹, καθώς και σε ορισμένα σοσιαλιστικά κόμματα, ηγέτες και καθεστώτα, όπως στην κομμουνιστική Ουγγαρία. Σύμφωνα με τον Αντάλ Αττίλα (Antal Attila), το κομμουνιστικό καθεστώς της Ουγγαρίας ήταν λαϊκιστικό, καθώς διαχώριζε σε δύο μέρη τον λαό (την εργατική τάξη) και τις ελίτ (το προηγούμενο καθεστώς και τους εχθρούς της κοινότητας).¹²² Επίσης, για τον Γκίι Μάρτιν (Guy Martin), τα σοσιαλιστικά καθεστώτα της Αφρικής του πρώτου κύματος, σε χώρες όπως η Αλγερία, η Γκάνα, η Γουινέα, η Γουινέα Μπισσάου, το Μάλι και η Τανζανία, εμπεριείχαν έναν λαϊκιστικό χαρακτήρα.¹²³ Την δεκαετία του 1980 στην Ελλάδα, αναδύθηκε στην εξουσία ένας νέος λαϊκιστής ηγέτης, ο Ανδρέας Παπανδρέου με το ΠΑΣΟΚ.¹²⁴

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ο λαϊκισμός επέστρεψε στη Λατινική Αμερική με νεοφιλελεύθερο μανδύα. Οι Φερνάντο Κολλόν ντε Μέλλο (Fernando Collor de Mello) στη Βραζιλία (1990-1992), Αλμπέρτο Φουχιμόρι (Alberto Fujimori) στο Περού (1990-2000) και Κάρλος Μένεμ (Carlos Menem) στην Αργεντινή (1989-1999) εξέφρασαν μια λαϊκιστική ρητορική και προχώρησαν σε μεταρρυθμίσεις προς όφελος της ελεύθερης αγοράς. Αντίθετα, το αριστερό λαϊκιστικό κύμα της Λατινικής Αμερικής (Τσάβεζ, Μοράλες, Κίρσνερ, κλπ.), μετά την πτώση του νεοφιλελευθερισμού, έδωσε έμφαση στον κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία.¹²⁵ Την ίδια περίπου εποχή όπου ο Τσάβεζ γινόταν πρόεδρος της Βενεζουέλας, εμφανίστηκε στο πολιτικό προσκήνιο της Ταϊλάνδης ο Τακσίν Σινουάτρα (Thaksin Shinawatra), ένας πλούσιος επιχειρηματίας, ο οποίος εξέφρασε έναν έντονο λαϊκιστικό λόγο και οικοδόμησε πολύ καλές σχέσεις με τις λαϊκές τάξεις, διαδραματίζοντας κεντρικό ρόλο στην πολιτική σκηνή της χώρας.¹²⁶

Τέλος, προσφάτως παρατηρήθηκε η δυναμική εμφάνιση αριστερών λαϊκιστικών κομμάτων στην νότια Ευρώπη (ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα, Podemos στην Ισπανία, Μελανσόν στη Γαλλία

¹²⁰ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*, 2013α, σ. 37.

¹²¹ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*, 2013γ, σ. 494-498.

¹²² Antal Attila, "Communist Populism in Hungary," *Society and Economy* 40, no. 4 (2018).

¹²³ Guy Martin, *African Political Thought*, Palgrave Macmillan, New York 2012, σ. 71.

¹²⁴ Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Για το λαό και το έθνος: Η στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965-1989*, Πόλις, Αθήνα 2001.

¹²⁵ Mudde and Kaltwasser, *ό.π.*, 2013γ, σ. 494-498.

¹²⁶ Grigoris Markou, "Anti-Populist Coups: Thaksin, Dictatorship and Thailand's New Constitution," *Open Democracy*. September 14, 2016. <https://www.opendemocracy.net/en/anti-populist-coups-thaksin-dictatorship-and-thailand-s-new-constitution/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

και Κόρμπιν στην Μ. Βρετανία), καθώς και η επιστροφή του λαϊκισμού στην Αργεντινή με τους αριστερούς Περονιστές και στο Μεξικό με τον Αντρές Μανουέλ Λόπεζ Ομπραντόρ (Andrés Manuel López Obrador). Από την άλλη πλευρά, αναπτύχθηκαν ακροδεξιές εθνικιστικές δυνάμεις με λαϊκιστικό χαρακτήρα στην Ευρώπη, όπως το Εθνικό Μέτωπο (Γαλλία) και το Κόμμα της Ελευθερίας (Αυστρία)¹²⁷, ενώ ο Ντόναλντ Τράμπ (Donald Trump) στις ΗΠΑ χαρακτηρίστηκε από πολλούς ως ένας λαϊκιστής ηγέτης.¹²⁸

Ο λαϊκισμός στην Ελλάδα της κρίσης: Η περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ

Η Ελλάδα είναι μια χώρα με ισχυρή λαϊκιστική παράδοση.¹²⁹ Συνεπώς, δεν θα ήταν δύσκολο για κάποιον που ιχνηλατεί τη σύγχρονη ελληνική ιστορία να συναντηθεί με μια σειρά από κινήματα, κόμματα και ηγέτες με λαϊκιστικό χαρακτήρα, όπως ήταν ο ριζοσπαστισμός του 1908-1910¹³⁰, τα Ιουλιανά του 1965¹³¹, το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου¹³² και προσφάτως το ΛΑΟΣ του Γιώργου Καρατζαφέρη¹³³, ο ΣΥΡΙΖΑ του Αλέξη Τσίπρα¹³⁴ και οι ΑΝΕΛ του Πάνου Καμμένου¹³⁵. Γιατί όμως τοποθετούμε τον ΣΥΡΙΖΑ στην «οικογένεια» των λαϊκιστικών κομμάτων; Εκφράζει ο Αλέξης Τσίπρας έναν λαϊκιστικό λόγο στην αντιπολίτευση και την εξουσία;

Ο ΣΥΡΙΖΑ ιδρύθηκε το 2004 από τον Συνασπισμό και άλλες μικρές αριστερές πολιτικές δυνάμεις στα πλαίσια μιας προσπάθειας ανανέωσης του χώρου της ριζοσπαστικής αριστεράς. Για περισσότερο από έξι χρόνια, όμως, δεν μπορούσε να βάλει ένα τέλος στην ισχυρή ηγεμονία του

¹²⁷ Για λαϊκισμός και ακροδεξιά βλ.: , Στάθης Τσιράς, «*Η Νέα Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα: Οργανωτική Εξέλιξη, Εκλογική Επιρροή και Πολιτικός Λόγος του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού*» (Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011).

¹²⁸ Benjamin Moffitt and Pierre Ostiguy, “Of course Donald Trump goes low. That’s the populists’ winning style,” *Washington Post*. 20/10/2016. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/10/20/of-course-donald-trump-goes-low-thats-the-populists-winning-style/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹²⁹ Σταυρακάκης, *ό.π.*, σ. 53.

¹³⁰ Νίκος Ποταμιάνος, «Ο ριζοσπαστισμός στα 1908-1910 και η έννοια του λαϊκισμού,» Στο *Λαϊκισμός στην Ιστορία, την Τέχνη, την Πολιτική*, Ίδρυμα Μωραΐτη, 2016.

¹³¹ Σπυρίδων Λανδρίτσης, «Λαός και Έθνος στα Ιουλιανά,» Παρουσίαση στα πλαίσια του Κύκλου Μελέτης του Λαϊκιστικού Φαινομένου (Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, 18/12/2018). www.academia.edu/38007350/Λαός_και_Έθνος_στα_Ιουλιανά, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹³² Πανταζόπουλος, *ό.π.*

¹³³ Τσιράς, *ό.π.*; Spyridon Landrithis, “Populism in Greece: The case of the Popular Orthodox Rally,” *International Conference on ‘Populism and Democracy’*, 26-28/6/2015, School of Political Sciences, Aristotle University of Thessaloniki.

¹³⁴ Stavrakakis and Katsambekis, *ό.π.*

¹³⁵ Paris Aslanidis and Cristóbal Rovira Kaltwasser, “Dealing with Populists in Government: The SYRIZA-ANEL Coalition in Greece,” *Democratization* 23 no. 6 (2016).

δικομματισμού του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ.¹³⁶ Αρχικά, το αριστερό κόμμα στράφηκε προς τη στρατηγική των «κοινωνικών κινημάτων», υπογραμμίζοντας την σημασία των αγώνων ενάντια στην νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και προωθώντας την ιδέα ενός δημοκρατικού δρόμου για τον σοσιαλισμό. Για τον Αλέκο Αλαβάνο, ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος του Συνασπισμού μεταξύ 2004 και 2008, ήταν πολύ σημαντικό για το κόμμα να επιστρέψει στις γειτονιές και να έχει τη νεολαία στο πλευρό του.¹³⁷ Ο πολιτικός λόγος του Αλαβάνου, όμως, δεν θεωρείται ένας λαϊκιστικός λόγος, αν και εμπεριείχε αναφορές στον «λαό».

Μετά την αποχώρηση του Αλαβάνου από το κόμμα και την εκλογή του Αλέξη Τσίπρα στη θέση του προέδρου, ο ΣΥΡΙΖΑ άρχισε σταδιακά να αλλάζει πολιτικό στυλ. Αρχικά, ο λαός και η νεολαία συνυπήρχαν στον πολιτικό του λόγο, όμως αυτή η σύμπλευση δεν διατηρήθηκε για πολύ. Ειδικότερα, το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης (2007/8) και η επιβολή σκληρών μέτρων λιτότητας στη χώρα οδήγησαν στην αμφισβήτηση των παραδοσιακών κομμάτων από μεγάλο μέρος της κοινωνίας. Ο ΣΥΡΙΖΑ βρήκε την ευκαιρία να υπερασπιστεί τις λαϊκές τάξεις και να επιτεθεί στις Μνημονιακές συμφωνίες των ελληνικών κυβερνήσεων και της «τρίοικα», ενώ συμμετείχε ενεργά και στο ισχυρό κίνημα της αντι-λιτότητας που αναπτύχθηκε στη χώρα (π.χ. Κίνημα των Αγανακτισμένων το 2011). Έτσι, ο ΣΥΡΙΖΑ, εν μέσω οικονομικής κρίσης, κινήθηκε σταδιακά προς μια λαϊκιστική κατεύθυνση. Ο «λαός» έγινε *κομβικό σημείο* (nodal point) του λόγου του, ενώ η κριτική του στράφηκε ενάντια στις ελληνικές και ευρωπαϊκές πολιτικό-οικονομικές ελίτ.¹³⁸ Ο λαός του ΣΥΡΙΖΑ παρουσιάστηκε ως ένα συμπεριληπτικός και ετερογενής λαός που ενσωμάτωνε όλους τους δημοκρατικούς και προοδευτικούς πολίτες, τους εργαζόμενους, τους άνεργους, τους μετανάστες, τις μειονότητες και όλους όσους υπέφεραν από τον νεοφιλελευθερισμό και τις πολιτικές λιτότητας («τους μη προνομιούχους»).¹³⁹ Ταυτόχρονα, στο στόχαστρο του ΣΥΡΙΖΑ μπήκαν τα «διεφθαρμένα» κόμματα του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ που χρεοκόπησαν τη χώρα, τα «διεφθαρμένα» ΜΜΕ που υποστήριζαν το παλιό πολιτικό σύστημα, η τραπεζοκρατία και η νεοφιλελεύθερη Ευρώπη, καθώς και η Γερμανία ως η ηγέτιδα δύναμη της ΕΕ και κύρια εκπρόσωπος και

¹³⁶ Yiannos Katsourides, *Radical Left Parties in Government: The Cases of SYRIZA and AKEL* Palgrave Macmillan, New York 2016, σ. 53-67.

¹³⁷ Αλέκος Αλαβάνος, «Με τον Συνασπισμό για τις επαναστατικές ανθρωπιστικές σοσιαλιστικές αξίες. Για τον εναλλακτικό πόλο της Ριζοσπαστικής Αριστεράς. Για την αλληλεγγύη ως κεντρική αξία στη δράση μας», *Syn.gr*, 7/11/2004. <http://www.syn.gr/gr/keimeno.php?id=5682>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹³⁸ Stavrakakis and Katsambekis, *ό.π.*

¹³⁹ Ο λαός του ΣΥΡΙΖΑ δεν είχε τη μορφή του «λαού ως έθνους» αλλά του «λαού ως δήμου». Τα επιχειρήματα του και οι πατριωτικές του αναφορές στην αντιπολίτευση βασίστηκαν περισσότερο σ' ένα είδος «αντι-ιμπεριαλισμού», ο οποίος εναντιώθηκε στην ηγεμονία της Γερμανίας και την λογική της λιτότητας που αυτή πρόσβευε. Μετά την άνοδο του στην εξουσία, ο λαϊκισμός του σταδιακά σταματάει να συνυπάρχει με τον αντι-ιμπεριαλισμό.

υπερασπιστής του δόγματος της λιτότητας. Βεβαίως, η επίθεση του ΣΥΡΙΖΑ στις ηγεμονικές πολιτικές της ευρωζώνης δεν εμπεριείχε μια αντι-ευρωπαϊκή ατζέντα.¹⁴⁰ Ο ΣΥΡΙΖΑ εναντιώθηκε στην υφιστάμενη μορφή της ΕΕ αλλά όχι στην ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ενώ υπερασπίστηκε την ανάγκη οικοδόμησης μιας Ευρώπης της αλληλεγγύης.¹⁴¹

Τον Ιανουάριο του 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να κερδίσει τις εκλογές και την πλειοψηφία των εδρών στο ελληνικό κοινοβούλιο μέσα από μια ισχυρή λαϊκιστική ρητορική, η οποία διχοτόμησε την κοινωνία μεταξύ λαού και κατεστημένου. Το γεγονός ότι δεν πέτυχε, όμως, να λάβει τις απαραίτητες ψήφους που θα του έδιναν τη δυνατότητα να σχηματίσει μια κυβέρνηση αυτοδυναμίας τον οδήγησε στο πλευρό των Ανεξάρτητων Ελλήνων (ΑΝΕΛ), ενός ακροδεξιού κόμματος με συντηρητικές και ξενοφοβικές ιδέες. Η συνεργασία μαζί τους δικαιολογήθηκε στη βάση της κοινής ατζέντας της αντι-λιτότητας και του αντι-νεοφιλελευθερισμού. Αυτό επιβεβαιώθηκε και στην πράξη, καθώς τα δυο κόμματα της συγκυβέρνησης διαφώνησαν περισσότερο στα ζητήματα των δικαιωμάτων (π.χ. αλλαγή ταυτότητας φύλου) και στα εθνικά θέματα (π.χ. Μακεδονικό), αλλά όχι τόσο στο επίπεδο των οικονομικών πολιτικών.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης (ριζοσπαστικής) περιόδου (Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2015), η κυβέρνηση διαπραγματεύθηκε με την τρόικα (ή θεσμούς) για να πετύχει μια νέα συμφωνία που θα μείωνε τα μέτρα λιτότητας και θα ελάφρυνε τα δυσβάσταχτα βάρη από τις λαϊκές τάξεις. Η διαπραγμάτευση παρουσιάστηκε από τον ΣΥΡΙΖΑ ως μια σκληρή μάχη μιας «λαϊκής κυβέρνησης» ενάντια στο «κατεστημένο της Ευρώπης και της χώρας». Η ηγεσία μάλιστα παρουσίαζε την εικόνα μιας κυβέρνησης που είχε κερδίσει τις εκλογές αλλά δεν είχε πάρει ακόμα την εξουσία¹⁴², καθώς τα συμφέροντα του κατεστημένου διατηρούσαν ακόμα τα ηνία. Εντούτοις, παρά το την επικράτηση του «Όχι» (61%) στο δημοψήφισμα του 2015¹⁴³, ο ΣΥΡΙΖΑ, μετά από έντονες πιέσεις

¹⁴⁰ Ioannis Andreadis and Yannis Stavrakakis, “Dynamics of Polarization in the Greek Case,” *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 681, no. 1 (2018), σ. 165.

¹⁴¹ Βλ. δηλώσεις Τσίπρα: «Ο Αλέξης Τσίπρας υποψήφιος για την προεδρία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.» *Newsbeast.gr*. 15/12/2013. <https://www.newsbeast.gr/politiki/arthro/621026/o-alexis-tsipras-upopsifios-gia-tin-proedria-tis-europaikis-epitropis>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁴² Giorgos Katsambekis, “The Populist Radical Left in Greece: Syriza in opposition and in power,” In *The Populist Radical Left in Europe*, ed. Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioupiolis (Routledge, Abingdon and New York 2019, σ. 35-36.

¹⁴³ Το δημοψήφισμα του 2015 πραγματοποιήθηκε για να αποφασίσει ο ελληνικός λαός αν η ελληνική κυβέρνηση θα αποδεχόταν τις προτάσεις των «θεσμών» για μια νέα Μνημονιακή συμφωνία. Το αποτέλεσμα ήταν μια μεγάλη νίκη του «Όχι» με 61%. Βλ. περισσότερα: «Αποτελέσματα εκλογών.» *Υπουργείο Εσωτερικών*. www.ekloges.ypes.gr, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

από τους «θεσμούς», αποδέχτηκε ένα νέο Μνημονιακό πακέτο. Αυτό οδήγησε στην αποχώρηση ενός μεγάλου μέρους βουλευτών από το κόμμα και σε νέες εκλογές.

Μετά τη δεύτερη συνεχόμενη επικράτηση του στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015, ο ΣΥΡΙΖΑ συνέχισε τη συνεργασία του με τους ΑΝΕΛ, χωρίς να αλλάξει δραστικά το πολιτικό του ύφος. Ο Τσίπρας υποσχέθηκε να προστατέψει τους «μη προνομιούχους» μέσα από την εφαρμογή ενός παράλληλου προγράμματος στο Μνημόνιο.¹⁴⁴ Ο λαός συνέχισε να αποτελεί κομβικό σημείον του λόγου του μετά την άνοδο του στην εξουσία και μέχρι το τέλος της διακυβέρνησης του, λαμβάνοντας και πάλι έναν συμπεριληπτικό χαρακτήρα. Ο πρόεδρος του ΣΥΡΙΖΑ κάλεσε για ακόμα μια φορά τους εργαζόμενους, τους άνεργους, τις μειονότητες και όλους τους δημοκρατικούς πολίτες να γίνουν μέρος της ριζοσπαστικής αριστεράς για να χτίσουν ένα καλύτερο μέλλον για τη χώρα και να μην επιτρέψουν την επιστροφή του διεφθαρμένου κατεστημένου. Ο λαός εμφανίζεται στον λόγο του και με συνεκδοχές του, όπως «εμείς», «οι μη προνομιούχοι» ή «οι πολλοί». Είναι χαρακτηριστικό ότι στην εκλογική καμπάνια για τις ευρωεκλογές του 2019 το κύριο σύνθημα του κόμματος ήταν: «Για την Ελλάδα των πολλών, για την Ευρώπη των λαών».¹⁴⁵

Ο λαός του ΣΥΡΙΖΑ λαμβάνει έναν συμπεριληπτικό χαρακτήρα που δεν αποκλείει κοινωνικές ομάδες και ανθρώπους από το εσωτερικό του για ρατσιστικούς ή εθνικιστικούς λόγους. Ο ΣΥΡΙΖΑ, άλλωστε, εναντιώθηκε στον ρατσισμό και τον εθνικισμό, ενώ πρότεινε και ψήφισε υπέρ προοδευτικών νομοσχεδίων, όπως ήταν η απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας σε παιδιά μεταναστών, το σύμφωνο συμβίωσης, η αποδοχή της ταυτότητας φύλου και η υιοθεσία παιδιών από ομόφυλα ζευγάρια. Ο λαϊκιστικός λόγος του ΣΥΡΙΖΑ κράτησε αποστάσεις από τον δεξιό λαϊκισμό του εθνικισμού, παρά την κυβερνητική του συνεργασία με τους ΑΝΕΛ. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η διαφωνία των δύο κυβερνητικών εταίρων ήρθε με αφορμή ένα εθνικό ζήτημα (τη συμφωνία των Πρεσπών), στο οποίο το κόμμα των ΑΝΕΛ ήταν ανένδοτο για εθνικιστικούς λόγους. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονίσουμε πως ο ΣΥΡΙΖΑ έχει μεγάλες ευθύνες για την «κανονικοποίηση» της άκρας δεξιάς, ακόμα κι αν οι ΑΝΕΛ αποτελούν την πιο «χαλαρή» μορφή της.¹⁴⁶

¹⁴⁴ «Το «παράλληλο πρόγραμμα» του ΣΥΡΙΖΑ.» *Avgi.gr*. 6/9/2015. <http://www.avgi.gr/article/10842/5823166/to-parallelo-programma-tou-syriza#>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁴⁵ «Για την Ελλάδα των πολλών - Για την Ευρώπη των λαών.» *Avgi.gr*. 22/5/2019. <http://www.avgi.gr/article/9391497/9896457/-gia-ten-ellada-ton-pollon-gia-ten-europe-ton-lao-1>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁴⁶ Ευθύνες για την «κανονικοποίηση» της άκρας δεξιάς στην Ελλάδα έχουν όλα τα μεγάλα κόμματα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι λίγα χρόνια πριν το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ συνεργάστηκαν με το ακροδεξιό κόμμα του ΛΑΟΣ στα πλαίσια της κυβέρνησης Παπαδήμου. Επίσης, κάποια πρώην στελέχη και βουλευτές του ΛΑΟΣ βρήκαν πολιτική στέγη στη ΝΔ και σήμερα πρωταγωνιστούν στο εσωτερικό του κόμματος (Αδωνις Γεωργιάδης, Μάκης Βορίδης και Θάνος Πλεύρης). Ο Αδωνις Γεωργιάδης, μάλιστα, είναι ένας εκ των δυο αντιπροέδρων του κόμματος.

Ο αντίπαλος του ΣΥΡΙΖΑ και του λαού που κατασκεύασε ήταν και πάλι οι διεφθαρμένες πολιτικές δυνάμεις και οι ελίτ της χώρας. Επίσης, συνέχισε την κριτική του στον νεοφιλελευθερισμό, τη νεοφιλελεύθερη ΕΕ και το ΔΝΤ, παρόλο που υπέγραψε το τρίτο Μνημόνιο. Για τον ΣΥΡΙΖΑ η υπογραφή του Μνημονίου δεν ήταν μέρος της ατζέντας του αλλά μια υποχώρηση στα πλαίσια μιας δύσκολης μάχης που έδωσε απέναντι στις δυνάμεις της λιτότητας. Επίσης, ο νεοφιλελευθερισμός της Ευρώπης ήταν πάντα κύριος εχθρός του Αλέξη Τσίπρα, όπως και μεγάλη η ανάγκη της αλλαγής του οικονομικού μοντέλου της ΕΕ, το οποίο, όπως ανέφερε, δημιουργεί μεγάλες ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών.¹⁴⁷ Φυσικά, για ακόμα μια φορά ο πρόεδρος του ΣΥΡΙΖΑ έδωσε έμφαση στη σύνδεση του παλιού κατεστημένου με την οικονομική ολιγαρχία της χώρας και τους «προπαγανδιστές των ΜΜΕ της ολιγαρχίας».¹⁴⁸ Τέλος, ένας από τους βασικούς εχθρούς προς το τέλος της θητείας του έγινε και ο δεξιός λαϊκισμός και ο εθνικισμός. Η συμφωνία των Πρεσβών του έδωσε την ευκαιρία να διαμορφώσει μια ευρύτερη πολιτική συμμαχία και να υποστηρίξει ότι ο ΣΥΡΙΖΑ θα συνεχίσει να διαπραγματεύεται για τους «πολλούς» και όχι για τα συμφέροντα των ελίτ και της ολιγαρχίας.¹⁴⁹

Με βάση τα εργαλεία της λακλαουδικής προσέγγισης είναι γεγονός ότι ο ΣΥΡΙΖΑ εξέφρασε έναν λαϊκιστικό λόγο στην εξουσία, ο οποίος οργανώθηκε στη λογική αλυσίδων ισοδυναμίας που κατασκεύασαν μια λαϊκιστική διαίρεση μεταξύ λαού και ελίτ. Ο πολιτικός λόγος του ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε περισσότερο λαϊκιστικός κατά τη διάρκεια των προεκλογικών εκστρατειών, κάτι το οποίο δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ιδιαίτερα αν σκεφτούμε ότι η διαμάχη μεταξύ των δυο κυριάρχων κομμάτων κορυφωνόταν λίγο πριν τις εκλογές. Επιπροσθέτως, ο τρόπος άσκησης της πολιτικής από τον ΣΥΡΙΖΑ υπήρξε ιδιαίτερα λαϊκιστικός, αφού ο Τσίπρας:

- παρουσίασε τον εαυτό του ως μέρος του λαού, ενώ τον κύριο αντίπαλο του (πρόεδρο της ΝΔ) ως μέρος των ελίτ,
- ακολούθησε ένα απλό και λαϊκό πολιτικό στυλ στις δημόσιες εμφανίσεις του,

¹⁴⁷ «Τσίπρας: Ανάγκη αλλαγής οικονομικού μοντέλου στην ΕΕ.» *Tovima.gr*. 17/11/2017. <https://www.tovima.gr/2017/11/17/politics/tsipras-anagki-allagis-oikonomikoy-monteloy-stin-ee/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁴⁸ «Ομιλία Τσίπρα στην Καλαμάτα.» *Facebook.com* (Alexis Tsipras). 18/4/2019. <https://www.facebook.com/tsiprasalexis/videos/ομιλία-στην-καλαμάτα/276165086623015/>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁴⁹ «Τσίπρας: προοδευτικός πόλος ενάντια σε ελίτ, νεοφιλελευθερισμό κι ακροδεξιά.» *Tvxs.gr*. 3/3/2019. <https://tvxs.gr/news/ellada/synedriazei-simera-i-ke-toy-syriza>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

- χρησιμοποίησε λαϊκές εκφράσεις στις δηλώσεις και τους λόγους του, οι οποίες όμως δεν ξεπέρασαν τα όρια της πολιτικής ευπρέπειας,
- εξέφρασε το μήνυμα του μέσω παθιασμένων κινήσεων και μιας συναισθηματικής ρητορικής.

Ακολουθώντας τη προσέγγιση του Οστιγκί θα δούμε ότι με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά ο ΣΥΡΙΖΑ του Αλέξη Τσίπρα ανήκει στην «χαμηλή» πλευρά του άξονα που κατασκεύασε, δηλαδή στην πλευρά των λαϊκιστών (λαϊκός τρόπος άσκησης της πολιτικής). Αντίθετα, ο πρόεδρος της ΝΔ υιοθέτησε ένα πιο επίσημο και «τεχνοκρατικό» στυλ που τον τοποθετεί στην «υψηλή» πλευρά του άξονα. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι η λαϊκή συμπεριφορά του Τσίπρα μοιάζει σε πολλά σημεία με την συμπεριφορά του λαϊκιστή ηγέτη του ΠΑΣΟΚ, Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος αγάλιασε τη λαϊκή κουλτούρα και τις λαϊκές συνήθειες (π.χ. διασκέδαση σε λαϊκά κέντρα, απλός τρόπος ντυσίματος, κλπ.).

Τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό στοιχείο είναι ότι ο ΣΥΡΙΖΑ στηρίχθηκε στην «επιτέλεση της κρίσης», καθώς κέρδισε τις εκλογές μ' έναν πολιτικό λόγο που είχε θέσει ως επίκεντρο την οικονομική κρίση, τα Μνημόνια και τη λιτότητα. Όμως, παρόλο που η κεντρική σκηνή της επιτέλεσης του ΣΥΡΙΖΑ ήταν η κρίση, ο Τσίπρας δεν συνέχισε να διαδίδει το αίσθημα κρίσης στο τέλος της θητείας του, αφού ήθελε να παρουσιάσει το κόμμα του ως ένα επιτυχημένο κόμμα που κέρδισε τη μάχη των Μνημονίων. Ο πρόεδρος του ΣΥΡΙΖΑ υποστήριξε ότι η χώρα κινούνταν πλέον προς την έξοδο της κρίσης και ότι η κυβέρνηση του κατάφερε να διαμορφώσει τις συνθήκες για την επιστροφή στην «κανονικότητα».^{150 151} Το επιχείρημα αυτό μας δείχνει τη σταδιακή μετατόπιση του πολιτικού λόγου του ΣΥΡΙΖΑ προς μια πραγματιστική κατεύθυνση, με αποτέλεσμα να μιλάμε πλέον για ένα είδος «πραγματιστικού ή ρεαλιστικού λαϊκισμού».

Τι ακολούθησε, όμως, ο ΣΥΡΙΖΑ σε επίπεδο πολιτικών; Το κυρίαρχο αφήγημα του κόμματος ήταν να βάλει ένα τέλος στις πολιτικές λιτότητας, τη διαφθορά και τον νεοφιλελευθερισμό. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με την τρόικα στην πρώτη του διακυβέρνηση ο ΣΥΡΙΖΑ προσπάθησε να εφαρμόσει μέρος της ατζέντας του και να ανακαλέσει κάποιες αντιλαϊκές αποφάσεις των προηγούμενων κυβερνήσεων, όπως ήταν το κλείσιμο της ΕΡΤ και οι απολύσεις χιλιάδων

¹⁵⁰ «Αλ. Τσίπρας: Τέλος μνημονίων, περνάμε σε νέα εποχή κανονικότητας.» *Economy365.gr*. 1/5/2018. <http://www.economy365.gr/article/75064/al-tsipras-telos-mnimonion-pername-se-nea-epohi-kanonikotitas>, τελευταία πρόσβαση στις 20/9/19.

¹⁵¹ Αυτό το σημείο δεν επιβεβαιώνει το επιχείρημα του Μόφιτ ότι οι λαϊκιστές επιτείνουν το αίσθημα της κρίσης (Βλ. Moffitt, *ό.π.*).

εργαζομένων. Η κυβέρνηση εφάρμοσε ένα πρόγραμμα ανθρωπιστικής βοήθειας για να αντιμετωπίσει την φτώχεια, το οποίο περιλάμβανε δωρεάν επανασύνδεση του ρεύματος και κοινωνικά επίδοματα για τους φτωχούς πολίτες. Επιπλέον, ρύθμισε τις οφειλές χιλιάδων πολιτών προς τις εφορίες, τα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης και τους δήμους, ενώ έδωσε τη δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας σε παιδιά μεταναστών. Μερικά από τα παραπάνω ίσως ήταν και ο λόγος που μετά την υπογραφή ενός νέου Μνημονίου ο ελληνικός λαός του έδωσε μια δεύτερη ευκαιρία να κυβερνήσει. Μετά τη νίκη του στις δεύτερες εκλογές, στόχος της κυβέρνησης ήταν η αντιμετώπιση της διαφθοράς και της φοροδιαφυγής¹⁵², καθώς και η προστασία των μειονοτήτων. Όμως, είχε επίσης την υποχρέωση να εφαρμόσει πολιτικές λιτότητας (π.χ. αυξήσεις στους φόρους των επιχειρήσεων, μειώσεις σε συντάξεις, ιδιωτικοποιήσεις, κλπ.), οι οποίες επηρέασαν αρνητικά τη ζωή ενός μεγάλου μέρους της κοινωνίας και κυρίως της μεσαίας τάξης. Όσο πλησίαζε στο τέλος των μνημονιακών της υποχρεώσεων η χώρα, ο ΣΥΡΙΖΑ επικεντρώθηκε περισσότερο στην επέκταση του κράτους πρόνοιας, στις κοινωνικές παροχές, στην δημιουργία προγραμμάτων εργασίας και στην αύξηση του βασικού μισθού. Επιπλέον, μερικές από σημαντικές αποφάσεις του ΣΥΡΙΖΑ που συζητήθηκαν πολύ ήταν το σύμφωνο συμβίωσης, η αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, η αποδοχή της υιοθεσίας από ομόφυλα ζευγάρια, ο νόμος για τις τηλεοπτικές άδειες και η συμφωνία των Πρεσπών. Την κοινωνική ατζέντα που εφάρμοσε ο ΣΥΡΙΖΑ επιχείρησε να την παρουσιάσει ως μια προσπάθεια προστασίας των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων από τις δυνάμεις του εγχώριου και ευρωπαϊκού κατεστημένου, εντάσσοντας την μέσα στα πλαίσια της λαϊκιστικής του επιτέλεσης. Συνεπώς, παρατηρούμε ότι παρόλο που ο ΣΥΡΙΖΑ απώλεσε τον ριζοσπαστισμό του και αποδέχτηκε επίσημα τους «κανόνες» του συστήματος, συνέχισε να υποστηρίζει ότι η κοινωνική του ατζέντα υπήρξε το ανάχωμα στην επέλαση του νεοφιλελευθερισμού και, ως εκ τούτου, ότι ήταν το μόνο κόμμα που ενδιαφερόταν πραγματικά για τα συμφέροντα του λαού.¹⁵³

Ο λαϊκισμός του ΣΥΡΙΖΑ βοήθησε τους πολίτες να κατανοήσουν βαθύτερα την πολιτικό-οικονομική κατάσταση της κρισιακής περιόδου, σε μια περίοδο όπου τα παραδοσιακά κόμματα χρησιμοποιούσαν μια τεχνοκρατική γλώσσα με δυσνόητους όρους που δημιουργούσε σύγχυση στους πολίτες. Επίσης, αποκάλυψε τις δυσλειτουργίες του συστήματος και την εκτεταμένη διαφθορά σε πολλούς τομείς, κινητοποίησε μερίδες του πληθυσμού, έδωσε φωνή σε περιθωριοποιημένα κομμάτια της κοινωνίας και παρείχε μια συγκρουσιακή διάσταση στην πολιτική, δίνοντας

¹⁵² Katsourides, *ό.π.*

¹⁵³ Περισσότερα για τον ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, βλ.: Katsambekis, *ό.π.*

ερεθίσματα στους πολίτες για τη συμμετοχή τους στις πολιτικές διαδικασίες. Ωστόσο, ο λαϊκισμός του ΣΥΡΙΖΑ δυσχέραινε τη συναίνεση σε ορισμένα ζητήματα που ήταν αναγκαία (π.χ. Μακεδονικό ζήτημα), δεν προχώρησε σε ριζικές αλλαγές στο πολιτικό σύστημα, κάτι που σημαίνει ότι παρέμειναν τα χρόνια προβλήματα, ενώ εφάρμοσε και σκληρές πολιτικές λιτότητας, κάτω φυσικά από τις πιέσεις των «θεσμών», όταν στο πρόσφατο παρελθόν πρότεινε απλές και φιλολαϊκές λύσεις για το ζήτημα. Τέλος, η απόφαση του να ακολουθήσει τα «Μνημονιακά» μονοπάτια (ακόμα κι αν δεν το ήθελε) φαίνεται ότι αποδυνάμωσε τον πολιτικό χώρο της αριστεράς, ο οποίος αδυνατεί σήμερα να διαμορφώσει μια ευρεία συμμαχία.

Συμπεράσματα

Μέσα από την εννοιολόγηση του λαϊκισμού που πραγματοποιήσαμε αρχικά θέλαμε να υπογραμμίσουμε τα προβλήματα που ενέχει ο «εκ των προτέρων» καθορισμός των χαρακτηριστικών που φέρει ο λαϊκισμός στη μελέτη του φαινομένου. Έπειτα, προτείναμε την εφαρμογή του λακλαουικού θεωρητικού οπλοστασίου στην ανάλυση του πολιτικού λόγου, καθώς και τις σύγχρονες προσεγγίσεις του Οστιγκί και του Μόφιτ. Η χρήση της λακλαουικής θεωρίας που αποφεύγει τα προβλήματα των αντι-λαϊκιστικών προσεγγίσεων, συνεπικουρούμενη από την κοινωνικό-πολιτισμική και την επιτελεστική προσέγγιση του Οστιγκί και του Μόφιτ αντίστοιχα, είναι σε θέση να βοηθήσει ουσιαστικά τον ερευνητή στην ανάλυση ενός πολιτικού λόγου, χωρίς να παγιδεύεται σε στερεότυπα και μύθους.

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή του λαϊκισμού με στόχο να τονίσουμε τα διαφορετικά χαρακτηριστικά που έλαβε ο λαϊκισμός στο πέρασμα των ετών. Η διαδρομή του λαϊκισμού στην ιστορία αποδεικνύει ότι ο λαϊκισμός μπορεί να συνδεθεί με κάθε πολιτικό κόμμα, ρητορική, ιδεολογία και οικονομικό μοντέλο, χωρίς να παρουσιάζει αναγκαστικά παρόμοια χαρακτηριστικά σε όλες τις περιπτώσεις (π.χ. αυταρχισμό, δημαγωγία, προοδευτικότητα, κλπ.).

Τέλος, μελετήσαμε τον πολιτικό λόγο του ΣΥΡΙΖΑ στην αντιπολίτευση και στην εξουσία, επιχειρώντας να δούμε αν εξέφρασε έναν λαϊκιστικό λόγο. Όπως είδαμε, ο Αλέξης Τσίπρας και ο ΣΥΡΙΖΑ χρησιμοποίησαν έναν λαϊκιστικό λόγο που θύμιζε σε μεγάλο βαθμό το ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου, ενώ η κοινωνία και το πολιτικό σκηνικό διαχωρίστηκε σε λαϊκιστικές και αντι-λαϊκιστικές δυνάμεις. Είναι αλήθεια ότι ο λαϊκισμός του ΣΥΡΙΖΑ έγινε πιο «πραγματιστικός»

ή «ρεαλιστικός» μετά την άνοδο του στην εξουσία. Ο ΣΥΡΙΖΑ αποδέχτηκε το καπιταλιστικό σύστημα, διαγράφοντας το αντι-καπιταλιστικό του παρελθόν, αποδέχτηκε τη φιλελεύθερη δημοκρατία με τα βαθιά της προβλήματα, ενώ επιχείρησε να μετατραπεί σε μια δύναμη πολιτικού ρεαλισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι υποχώρησε μπροστά στις πιέσεις των δανειστών, αποδέχτηκε το Μνημονιακό πλαίσιο, εφάρμοσε τη δημοσιονομική πειθαρχία και τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, συνεργάστηκε με σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις του αντι-λαϊκιστικού στρατοπέδου (π.χ. Θεοχαρόπουλος, Ραγκούσης, κλπ.), ήρθε σε διάλογο με σοσιαλδημοκράτες πολιτικούς και διανοούμενους (πρωτοβουλία της Γέφυρας), διατήρησε πολύ καλές σχέσεις με τις ΗΠΑ και βελτίωσε τις σχέσεις του με τη Γερμανία και τη καγκελάρια Μέρκελ. Συνεπώς, ο ΣΥΡΙΖΑ έπαψε να είναι το ριζοσπαστικό και αντι-ιμπεριαλιστικό κόμμα του παρελθόντος και μετατράπηκε σ' ένα κεντροαριστερό κόμμα μ' έναν λαϊκιστικό λόγο, ενώ θεώρησε ότι είναι σημαντικό να προασπιστεί κοινωνικές πολιτικές ως αντίβαρο στην αγριότητα του νεοφιλελευθερισμού. Η σταδιακή ιδεολογικοπολιτική μετατόπιση του ΣΥΡΙΖΑ δεν είναι κάτι που μας προξενεί ιδιαίτερη έκπληξη. Άλλωστε, μια παρόμοια διαδρομή ακολούθησε και το ΠΑΣΟΚ του λαϊκιστή ηγέτη Ανδρέα Παπανδρέου. Τα ερωτήματα που εγείρονται εδώ είναι: Θα συνεχίσει να εκφράζει ο ΣΥΡΙΖΑ έναν λαϊκιστικό λόγο στο άμεσο μέλλον; Αν ναι, τι είδους χαρακτηριστικά θα εμπεριέχει; Συνεχίζει σήμερα το πολιτικό σκηνικό να διαχωρίζεται μεταξύ λαϊκιστικών και αντι-λαϊκιστικών δυνάμεων;